

Олександр Шпак, доктор педагогічних наук, професор
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова
м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

У статті автор розглядає загальну історію питання безперервної економічної освіти в педагогічній теорії та практиці, дає визначення таких понять як “безперервна освіта” та “безперервна економічна освіта”, а також теоретичні аспекти безперервної економічної освіти.

Ключові слова: “безперервність освіти”, вузівська освіта, позавузівська освіта, ситуаційна освіта, “безперервність економічної освіти”.

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій. У нашій країні відбуваються кардинальні зміни в усіх галузях життя суспільства: політичній, економічній, соціальній. Докорінні перетворення всіх сфер життя, що відбуваються в Україні, визначають необхідність здійснення невідкладних заходів, спрямованих на прискорення радикальних економічних перетворень, вирішення цілого комплексу поточних і перспективних соціально-економічних проблем у житті суспільства. Створення конструктивного варіанту організації економічної освіти та виховання, що відповідали б вимогам часу, стало невідкладним завданням, оскільки ступінь ознайомлення продуктивних сил суспільства із основами економічної теорії та практики вже сьогодні є важливим чинником економічного розвитку та суверенітету кожної держави.

За останні роки з'явився ряд робіт, які висвітлюють окремі теоретичні та історичні аспекти безперервної освіти взагалі (В.І. Бондар, М.М. Ващенко, С.Г. Вершловський, В.І. Маслов, О.Г. Мороз). Разом з тим, існуючі погляди на проблему не дають суспільній практиці достатньо чітких орієнтирів, ще не сформульовано поняття суті безперервної освіти, яка супроводжує людину протягом усього життя.

Що стосується аналізу наукових робіт, то в них проблема безперервності спеціально не розглядається, хіба що за винятком окремих аспектів. Скажімо, А.С. Нісімчук, висвітлюючи проблему економічної освіти й виховання сільських школярів, розглядає безперервність через призму базової освіти і самоосвіти, пропонує конкретні рекомендації; І.О. Смолюк ґрунтовно вмотивовує безперервність

економічного всеобучу учнів різних вікових груп через систему трудового навчання; у дослідженнях О.С. Падалки наявні елементи безперервності економічної підготовки вчительських кадрів. Є низка цікавих робіт вчених близького зарубіжжя, які розглядають окремі сторони безперервності економічної освіти (О.Ф. Аменд, Т.В. Грищенко, В.О. Поляков, В.К. Розов, І.А. Сасова, Б.П. Шемякін).

Метою статті є визначення концептуальних основ безперервної освіти, а також охарактеризувати та дати визначення таким поняттям як “безперервна освіта” та “безперервна економічна освіта”.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж обґрунтувати концептуальну модель економічного всеобучу, зупинимось на науково-теоретичному обґрунтуванні поняття “безперервність освіти”.

В енциклопедичному словнику зазначається: “Безперервність виражає єдність, взаємозв'язок і взаємозумовленість елементів, які складають ту чи іншу систему. Безперервність засновується на відносній стабільності й неподільності об'єкта як якісно визначеного цілого. Саме єдність частин цілого й забезпечує можливість самого факту існування та розвитку об'єкта як цілого” [2].

Компонентами системи економічної підготовки педагогічних кадрів, з нашої точки зору, є:

- науково-теоретичні основи безперервності економічної освіти й виховання;
- основні концептуальні положення безперервної економічної компетентності педагогічних кадрів;
- теоретично обґрунтовані функції й принципи, що властиві системі;
- її змістова основа, характеристика структур (суб'єктів) економічної підготовки, а також її технологія й методичне забезпечення.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

Концептуальні основи безперервної економічної освіти й виховання в науково-педагогічній літературі розкриті недостатньо і викладені здебільшого в загальних рисах, оскільки сама концепція і теорія економічної підготовки в нашій країні перебуває на початковій стадії розвитку. Останнім часом у сучасній педагогіці набули популярності дискусії з питань “безперервної освіти” або, як її ще називають, “перманентної освіти”. Такі терміни використовуються дослідниками для визначення загальнодержавної системи виховання та навчання дітей і молоді у сукупності з великою кількістю формальних та неформальних видів освіти дорослих та системою підвищення кваліфікації працюючих. Концепція безперервної освіти не є винаходом сьогодення. Деякі дослідники вважають, що її витoki треба шукати ще у таких філософів давнини, як Арістотель, Сенека, Сократ, Платон, Конфуцій та Гесіод. В основу сучасних уявлень про безперервну освіту покладено погляди Яна Амоса Коменського, який вважав, що в житті кожної людини процес навчання відіграє дуже велику роль і що вік того, хто вчиться, в цій справі не має особливого значення. Але з метою найефективнішого використання можливостей, педагогам та психологам необхідно заздалегідь з’ясувати та науково обґрунтувати: в якому віці і до чого саме людина найбільш схильна, в якій сфері вона має себе випробувати.

Особливої ваги концепція безперервної освіти набула у XIX столітті, в епоху промислової революції, коли перед суспільством гостро постала проблема забезпечення належних умов для освіти дорослих. Підвищення рівня загальної та спеціальної освіти на той час розуміли не тільки і не стільки як усунення недоліків у певній сумі знань, набутих під час навчання у школі та у навчальних закладах наступних ланок, але й як безперервне поновлення набутих знань та підвищення рівня професійної кваліфікації. Тож саме суспільне життя визначило один із напрямків розвитку системи безперервної освіти.

Концепція безперервної освіти, визначення змісту цього поняття, форми та шляхи її одержання за час свого існування змінювалися під впливом нових педагогічних та філософських теорій та течій. До 1965 року існували дві основні точки зору щодо змісту безперервної освіти. Прихильники однієї з них вважали, що під нею треба розуміти участь у різних післядипломних формах навчання, пов’язаних з поглибленням, поширенням, поновленням та актуалізацією професійної кваліфікації. Прихильники іншої точки зору ототожнювали безперервну освіту із загальною та професійною освітою дорослих.

Сучасна концепція безперервної освіти, до якої прихильно ставиться більшість педагогів, в узагальненому вигляді була сформульована та викладена одним з найбільш впливових теоретиків у цій галузі Ленграндом у 1965 році на одному з форумів ЮНЕСКО. Він висловив думку, що ідея безперервної освіти повинна ґрунтуватися на гуманістичних традиціях, завдяки чому стало можливим висвітлити новий погляд на життя людини, зламати традиційний поділ освіти на декілька відокремлених один від одного періодів: період навчання, період активної трудової діяльності та непрацездатності за віком. Безперервна освіта, з точки зору Леонгранда та його послідовників, означала процес, що триває протягом всього життя людини. Більше того, освіта, на їх думку, мала стати не тільки засобом, але й метою кожної особистості.

На сучасному етапі проблемам безперервної освіти надається достатньо уваги і не тільки у межах кожної окремої країни, але і в загальноєвропейському та світовому масштабах. Так, у Гамбурзі з початку 70-х років існує спеціальний інститут освіти ЮНЕСКО, який займається питанням реалізації довгострокової програми розвитку теоретичних основ безперервної освіти та визначення необхідних освітніх новоутворень, які значною мірою сприяли б втіленню в життя цієї ідеї. Керівництво роботою інституту в межах цієї програми довгий час здійснював Р. Даве. Саме він, підбиваючи підсумки у сфері своїх наукових досліджень з питань концепції безперервної освіти, звернув увагу на наявність трьох факторів, які, на думку вченого, повинні розглядатися як основні умови реалізації цієї ідеї, а саме:

- об’єктивні умови навчання для кожного;
- стимуляція навчання на всіх рівнях;
- уміння кожної особи самостійно набувати нових знань.

Безперервна освіта трактувалася Р. Даве як один із найнеобхідніших засобів педагогічного (виховного) впливу на індивідуальність людини, який повинен включати дошкільне виховання, шкільну, загальну, подальшу професійну освіту, самоосвіту, суспільно-корисну працю на підприємствах та в установах, вплив суспільства на формування людини тощо.

Існує декілька поглядів на безперервну освіту. Вона може розглядатися як шлях досягнення людиною конкретних та практично вагомих цілей, до яких належать вдосконалення професійних вмінь, набуття досвіду у певній справі, поліпшення рівня життя за рахунок підвищення кваліфікації та збільшення заробітної платні, ефективне

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

використання вільного часу. З іншого боку, вона може розглядатися як засіб подальшого інтелектуального розвитку особистості, набуття нею нових знань, які самі по собі стають метою, а не засобом досягнення мети. Перший підхід у теоретиків безперервної освіти одержав назву інструментального, а другий – не інструментального. Інструментальний підхід, на думку А. Кромпеля, визначає напрямки розвитку освіти на рівні структури її системи, тобто вирішує коли, де та що саме має вивчати людина. Не інструментальний підхід концентрує увагу дослідників на тих умовах, які сприяють або, навпаки, заважають процесам освіти.

Дослідники виділяють три взаємопов'язані сфери освітньої діяльності: вузівська освіта, організована позавузівська освіта (курси, музеї, радіо, кіно, телебачення тощо) та ситуаційна освіта, яка відзначається спонтанним характером (мається на увазі участь кожної особи в житті родини, спілкування у колі друзів та колег, випадкове спілкування тощо). Розглядаючи проблеми позавузівської та ситуаційної освіти, ми вважаємо, що до них можна віднести будь-яку організовану систематичну освітню діяльність, яка проводиться поза межами вузівської освіти з метою задоволення різноманітних освітніх потреб окремих соціальних груп. Таким чином, до позавузівської та ситуаційної освіти належать програми спеціальної підготовки у різних галузях, просвітницькі програми, які є складовою частиною діяльності клубів молоді, курсів тощо. Що ж стосується вузівської освіти, то вона є системою у повному розумінні, характерною особливістю якої є взаємопов'язаність та взаємоупорядкованість її елементів. Враховуючи погляди більшості педагогів на суть безперервної освіти, ЮНЕСКО було запропоновано таке загальне визначення цього поняття: *“Безперервна освіта означає будь-яку свідому діяльність, яка відбувається як у межах системи освіти, так і поза її межами у різні періоди життя; ця діяльність зорієнтована на набуття нових знань, на всебічний розвиток здібностей особистості, включаючи вміння вчитися та підготовку до виконання різноманітних суспільних та професійних обов'язків, а також до участі у соціальному розвитку як у межах держави, так і світу в цілому”*.

Вивчаючи філософію безперервної освіти, І.А. Зязюн дав їй таке визначення: “усвідомлення освіти як процесу, що охоплює все життя людини; це – невинне цілеспрямоване засвоєння людиною соціокультурного досвіду з використанням всіх ланок існування освітньої системи; це –

дотримання означеного принципу організації освіти, освітньої політики, спрямованої на створення умов для навчання людини упродовж всього її життя, забезпечення взаємозв'язку і спадковості різних ланок освіти” [5].

Ми поділяємо точку зору дослідників проблеми безперервності освіти і погоджуємося, що безперервна освіта повинна об'єднувати всю діяльність і ресурси у сфері освіти і повинна бути спрямована на досягнення гармонійного розвитку природного потенціалу особи і прогресу у перетворенні суспільства.

Структура системи безперервної освіти має багатоступеневий характер. Існує декілька поглядів щодо класифікації її рівнів [1]. Так, деякі дослідники виділяють до дипломне навчання, яке іноді називають базовим і яке поєднує дошкільне виховання, середню, професійну та вищу освіту та післядипломне, а саме ту освіту, яку людина отримує через деякий проміжок часу після закінчення вищого закладу освіти. З приводу актуальності концепції безперервної освіти Б.С. Гершунський і З.А. Малькова пишуть, що розробка теоретичної концепції – справа нескладна. Вона повинна передувати яким би то не було окремим пропозиціям по організаційній перебудові системи народної освіти, управління цією системою [4].

Ідеї безперервної освіти, як це було зазначено вище, не нові, але до останнього часу цілісної системи, теорії й практики реалізації цих ідей не існувало в освіті нашої держави. Тільки наприкінці 80-х років, особливо після проголошення України незалежною державою, на порядок денний зі всією повнотою постала проблема безперервної освіти.

В Україні цими проблемами широко займається Інститут змісту і методів навчання Міністерства освіти, відкриті експериментальні центри шкільної економічної освіти у Києві, Харкові та Луцьку.

У своєму дослідженні ми насамперед виходили з того, що безперервна економічна освіта є органічною складовою єдиної системи безперервної освіти, яка склалася в нашій країні, і водночас містить у собі низку якостей більш загальної системи. Також їй притаманна предметна специфіка, індивідуальні характеристики, що обумовлені цільовою спрямованістю, змістом, методикою й технологією функціонування всіх компонентів даної системи.

Центральну ідею безперервної економічної освіти ми розуміємо як постійний розвиток людини як суб'єкта діяльності протягом усього її життя, освоєння нею нових економічних умов,

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

взаємозалежності її по життєвого доходу від рівня здобутої нею освіти.

Розробляючи концептуальні основи безперервної економічної освіти, ми виходили з таких методологічних положень [6]:

- відбувається перехід від монополії державної власності до різноманітних форм власності та диференціація організаційних підходів до ведення підприємницької діяльності;

- характерною прикметою сучасного етапу соціально-економічного життя став перехід від командно-адміністративної системи керівництва до економічних методів управління, від виконання керівництвом планів та наказів до раціонального пошуку ефективних рішень, що враховують критерії прибутковості, менеджменту та маркетингу;

- економічна освіта покликана стати передумовою успішної роботи практично у всіх сферах та галузях господарства, невід'ємною складовою частиною культури сучасної людини. Підсилюється її ціннісно-орієнтаційне значення, збільшується значення морального виховання;

- збільшується потреба суспільства у радикальній перебудові діяльності освітніх закладів, у поновленні та збагаченні матеріальної основи економічної освіти, спрямованій на формування нового економічного мислення, економічної культури, розвиток завзятості, ініціативи, вміння приймати нестандартні рішення у різноманітних ситуаціях економічної діяльності;

- необхідно враховувати зв'язок професійного самовизначення учнів з економічними стимулами трудової діяльності, мотиваційними факторами професійного становлення та утвердження особистості, проблемами зайнятості населення та їх впливом на пошук кожним індивідумом свого місця на ринку праці;

- важливою умовою сучасного етапу економічної освіти стає вирішення двоєдиного завдання – з одного боку, надання молоді та робітникам закладів освіти соціально-економічних гарантій на початку їх професійного утвердження, з іншого – зменшення юнацького інфантилізму та патерналізму з боку держави.

Метою розроблених нами концептуальних основ є створення принципово нової моделі економічної освіти молоді, сприяння глибокій перебудові системи економічної освіти, зміні цільових настанов у розвитку економічного всеобучу, провідною ідеєю якого стає звернення до людини, підготовка кожного учня, студента та педагога до життя та діяльності у нових соціально-економічних умовах.

Передбачається, що навчально-виховний процес у освітніх закладах, зорієнтований на

формування економічно свідомої людини, допоможе сформувати такі якості й уміння:

- розвинуте економічне мислення, почуття власника, реального господаря;

- вміння прогнозувати економічні наслідки своїх рішень, своєї діяльності;

- економічно обгрунтоване ставлення до праці та її результатів;

- усвідомлення свого статусу платника податку, який не тільки зобов'язаний перераховувати платежі до бюджету, але й має право знати, як і на що витрачаються сплачені ним податки;

- прагнення до нарощування трудових доходів, до покращення якості життя;

- орієнтація на раціоналізацію праці та підвищення її економічної ефективності;

- готовність брати участь у різноманітних формах економічної діяльності, пов'язаних з ринковою економікою;

- участь в управлінні виробництвом;

- перевага морального вибору в ситуаціях, пов'язаних з економічною діяльністю;

- вміння долати економічні труднощі та кризові ситуації;

- здатність ефективно використовувати діючий механізм соціально-економічного захисту своїх та суспільних інтересів;

- потреба в особистісному самовдосконаленні та оновленні економічних знань.

Для того, щоб зупинитися на аналізі основних концептуальних положень, потрібно з'ясувати поняття **“безперервність економічної освіти”**.

Скажімо, В.О. Поляков дає таке визначення: “Безперервна економічна освіта передбачає неперервний характер навчання, постійний рух від простого до складного, поєднання вивчення економічних проблем з оволодінням знаннями інших наук” [6]. В цілому погоджуючись з таким визначенням, ми вважаємо, тим не менше, що воно не віддзеркалює всієї суті поняття, звужує сам процес безперервності, бо на “виході” кожного процесу повинен бути заздалегідь спроектований результат.

Ми пропонуємо таке визначення: **Безперервна економічна освіта** – це процес систематичного накопичення і поновлення економічних знань умінь і навичок, формування економічного мислення та культури, їх перманентної актуалізації згідно з новими змістовими та інституційними вимогами економічного середовища всередині країни та на глобальному ринку, виховання ініціативності, підприємливості, відповідальності за власну економічну поведінку, раціонального прийняття рішень з метою досягнення оптимального результату з максимальним застосуванням інтелектуального

